

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім.В.М.КОРЕЦЬКОГО

На правах рукопису

ДУБЕНКО СВІТЛАНА ДМИТРІВНА

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ САМОВРЯДУВАННЯ  
НА ПІДПРИЄМСТВАХ

І2.00.02 - державне право і управління;  
адміністративне право; фінансове право

А в т о р е ф е р а т  
дисертації на здобуття наукового ступеню  
кандидата юридичних наук

Київ - 1993

Дисертація виконана у відділі державно-правових проблем управління Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Академії наук України.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК – доктор юридичних наук СІРЕНКО В.Ф.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ – доктор юридичних наук,  
професор ЮЗЬКОВ А.П.

кандидат юридичних наук, БИТЯК Ю.П.

ПРОВІДНА ОРГАНІЗАЦІЯ – юридичний факультет Одеського державного університету

Захист відбудеться "25" червня 1993 р. о "14<sup>30</sup>" год.  
на засіданні спеціалізованої ради Д 016.29.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук при Інституті держави і права ім. В.М.Корецького Академії наук України за адресою: 252001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту.

Автореферат розісланий "25" травня 1993 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої ради  
доктор юридичних наук

*В. Демченко*

В.В.ОКСАМИТНИЙ

ЛНБ України ім.В.Стефаніка



00802426 (M)

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із ключових завдань економічної реформи в Україні є створення такого виробництва, яке базувалося б на різних формах власності, включало б економічно самостійні і конкурентноздатні підприємства. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність наукового переосмислення принципово нових відносин, які виникають і між підприємствами, і між підприємствами та державними органами, і в середині виробничих структур.

Перехід на нові принципи господарювання різних видів підприємств, викликає необхідність дослідження їхніх різноманітних організаційно-управлінських форм. І в цьому процесі велика роль відводиться самоврядуванню на підприємствах, яке може розглядатись як фактор, що безпосередньо впливає на ефективність діяльності системи управління підприємством.

Органічною передумовою проблеми самоврядування на виробництві є наявність інтересу трудового колективу як до соціальних, так і до управлінських потреб підприємства.

Вибір теми дослідження зумовлений значною мірою зміною відносин власності, бо саме на них базується формування системи управління і самоврядування на підприємствах. Крім того особливістю застосування принципів самоврядування на підприємствах є диспозитивний характер норм, які регулюють функціонування органів самоврядування, а також їх самобутність в залежності від виду підприємства. Ці два фактори – зміни у відносинах власності і характері правового регулювання органів самоврядування і передумовили необхідність наукового аналізу відносин, які виникають у процесі організації самоврядування на підприємствах різних форм власності.

У вітчизняній і зарубіжній літературі дослідженню теоретичних і прикладних аспектів організації самоврядування на підприємствах приділено значну увагу. Проте проблеми, які сьогодні виникають в процесі організації виробничого самоврядування, у літературі майже не розглядалися, оскільки вся вона виходила переважно із законодавства доперестроєвального періоду. Таке дослідження об'єктивно необхідне в період реформування не тільки базисних економічних відносин, а й відносин соціальних, які виникають у трудових колективах. Зміна традиційного у нас ставлення до власності як загальнонародної і права кожного на управління цією власністю призвела до ситуації, коли трудові колективи не можуть відповідно до своїх інтересів зорієнтува-

тись у нових умовах.

Особливістю цієї роботи є комплексний теоретико-прикладний аналіз виробничого самоврядування як принципу і методу, що максимально враховує інтереси учасників виробничого процесу і на цій основі дає змогу створювати найбільш оптимальну структуру управління підприємством у принципово нових умовах форм власності. Розгляд питання крізь таку призму посилює актуальність проблеми, а також визначає специфіку постановки і розгляду конкретного кола проблем, дозволяє доповнити традиційний структурно-функціональний аналіз системи управління підприємством новим дослідницьким аспектом.

Актуальність даної теми дисертаційного дослідження пов'язана також з можливістю аналізу багатьох проблем реалізації самоврядування на підприємствах різних видів, що допомагає виявити додаткові резерви підвищення ролі правових засобів і наповнити їх новим змістом.

Мета і завдання дослідження. Основною метою цього дисертаційного дослідження є вияв суті і змісту самоврядування на підприємствах, його зв'язку з формами власності, визначення основних організаційних форм самоврядування залежно від типу підприємства та шляхів і засобів удосконалення конкретних правових механізмів реалізації виробничого самоврядування.

Для досягнення вказаної мети необхідно:

- розкрити суть "самоврядування на підприємствах" як організаційно-правового феномену, сформулювати його поняття, визначити фактори і умови його ефективності;

- визначити елементи організаційної структури самоврядування і основні види органів самоврядування на підприємствах в умовах багатоманітних форм власності;

- узагальнити стан чинного законодавства у цій сфері суспільних відносин і виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення правового забезпечення ефективної реалізації виробничого самоврядування, включаючи питання правового статусу відповідних органів самоврядування на підприємствах.

З урахуванням сказаного об'єктом вивчення в даному дисертаційному дослідженні виступає комплекс суспільних відносин, які складаються у процесі реалізації самоврядування на підприємствах різних форм власності.

Предметом дослідження є організаційно-правові питання ціле-

спрямованого вибору, формування і використання конкретних форм самоврядування на виробництві.

Методологічних і теоретичною основою дослідження є положення матеріалістичної діалектики, зокрема теорії наукового пізнання соціальних процесів, а також окремі конкретно-наукові методи: формально-логічний, системний, структурно-функціональний, порівняльний, історичний та спеціально-юридичні методи аналізу і коментування правових актів.

Дослідження базується на основних положеннях Декларації про державний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України, законах та інших нормативних актах, що регулюють виробничі відносини в Україні.

Авторка спиралася у своїй роботі і на праці вчених-юристів, які досліджують проблеми державного управління: В.Б.Авер'янова, Г.В.Атаманчука, Д.М.Бахраха, І.Д.Бачило, Ю.П.Битяка, А.С.Васильєва, А.Б.Венгерова, В.Г.Вишнякова, Ю.М.Козлова, В.В.Копейчикова, М.І.Корнієнка, Є.Б.Кубка, Б.П.Курашвілі, Б.М.Лазарева, В.К.Мамутова, В.Н.Манохіна, М.П.Орзіха, М.І.Піскотіна, В.Ф.Суренка, Ю.А.Тихомирова, М.В.Цвіка, В.В.Цветкова, Л.П.Мзькова, а також спеціально-юридичних досліджень самоврядування на підприємствах, які розглядаються у роботах: Г.Л.Знаменського, О.М.Курінного, В.О.Масленнікова, А.Р.Мацюка, В.О.Ойгензіхта, Ю.І.Скуратова, Є.П.Торкановського, В.П.Шахова.

В основу дослідження проблеми самоврядування були покладені пізнавальні засоби системного підходу, що зумовило необхідність звернення автора до розробок таких учених, як В.Г.Афанасьєв, І.В.Блауберг, В.П.Кузьмін, Є.Г.Юдін та ін.

У роботі також відображено погляди вчених-економістів, які розробляють проблеми самоврядування на підприємствах.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складає вивчення практики діяльності підприємств різних форм власності, а також деяких галузевих органів управління і Федерації професійних спілок України, яку авторка вивчала в процесі виконання планових наукових досліджень та підготовки дисертації.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше виконане комплексне монографічне дослідження організаційно-правових проблем самоврядування у сфері виробництва в умовах реформування, утвердження різних форм власності й управління.

Наукова новизна роботи зумовлена і тим, що дослідження викона-

но на основі нового законодавства України, яке націлене на створення ефективної економіки і побудови ринкових відносин.

Загальна концепція становлення самоврядних інститутів на підприємствах, визначається фундаментальними змінами в економічній системі, в основі яких покладено різні форми власності. Авторма ставить завдання простежити, як буде складатися іманентність форм власності конкретним організаційним формам самоврядування на підприємствах.

В межах вказанного підходу уперше запропонована методологія побудови системи самоврядування на підприємствах на основі розгляду трудових колективів як суб'єктів двох підсистем в організаційній структурі управління підприємствами.

Застосування авторської концепції до аналізу організації виробничого самоврядування дало змогу визначити коло його функцій, а також стало основою для викладення структури, форм і змісту самоврядування на різних видах підприємств.

Результатом виконання поставлених у дисертації мети і завдань є обґрунтування багатьох теоретичних положень, висновків і практичних пропозицій, які визначають наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

- висновок про взаємозумовленність, взаємозв'язки і взаємовплив самоврядування на підприємствах і радикальної економічної реформи. Введення багатоваріантності форм власності робить неможливою однотипність організаційних структур підприємств. Йдеться про певний перерозподіл управлінських функцій як у всій виробничій системі, так і на рівні окремого підприємства;

- висновок про те, що різноманітність форм власності на підприємствах приводить до зміни суб'єктно-об'єктних відносин у системі виробництва, що опосередковуються здебільшого економіко-правовими механізмами, а не однобічним впливом з боку державних органів;

- висновок про те, що "виробнича демократія" включає в себе взаємозв'язані поняття "економічної демократії", як організаційно-економічної категорії, що означає економічну самостійність підприємств, і "виробничого самоврядування", як соціально-економічної категорії, що має різні організаційно-правові форми;

- повне втілення прояву самоврядування в організації виробництва. Така ситуація виникає, коли в одній особі поєднуються власники і робітники. Вузьке розуміння самоврядування має свій прояв там, де власник і робітник відчужені в правовому плані;

- розглядаючи самоврядування як родове поняття, що має свій прояв у різних сферах суспільного життя, авторка аналізує виробниче самоврядування як вид самоврядування, що складається з таких елементів, як співучасть в управлінні, співуправління, безпосередньо-предметне самоврядування і контроль;

- пропозиція визнати за трудовим колективом як основу для участі в управлінні підприємствами, по-перше, повну, або часткову власність на засоби виробництва, по-друге, безпосередню участь у діяльності підприємства. Відповідно до цього припускається формування організаційної структури самоврядування на підприємствах;

- на основі функціонального розмежування власності і виробництва необхідно розмежувати донедавна змістовно близькі поняття "управління власністю" і "управління виробництвом", що істотно впливає на аналіз природи самоврядування;

- висновок про те, що члени трудових колективів різних типів підприємств можуть виступати: суб"ектами самоврядної системи по управлінню власністю; суб"ектами самоврядної системи, яка опосередковує участь в управлінні виробництвом; суб"ектам" самоврядної системи безпосередньо трудових колективів;

- обґрунтовується можливість існування на підприємствах різних сполучень самоврядних систем по управлінню власністю, участі в управлінні підприємствами і управлінні трудовими колективами. Залежно від форм власності організаційна структура підприємства може складатися або з усіх трьох систем самоврядування, або з кількох з них у будь-якому поєднанні, але обов'язково в існуванні самоврядної системи безпосередньо трудового колективу;

- висновок про те, що самоврядування на підприємствах - це система участі працівників або безпосередньо учасника виробничого процесу в управлінні підприємством, а також що це основний принцип, засіб організації і функціонування самого трудового колективу;

- обґрунтовується теза про те, що в сучасній виробничій системі не може бути імперативу примусу щодо організаційних форм самоврядування на підприємствах;

- висновок про те, що при виборі форми організації самоврядування на підприємствах вирішальну роль відіграє те, в якій якості виступає трудовий колектив щодо власності, і в цьому зв'язку підприємства доцільно класифікувати за принципом "колективний власник - "сукупний найманий робітник";

- пропозиція про доцільність нормативного закріплення в Законі

України про підприємство цільового призначення органів самоврядування;

- пропозиція про доцільність створення на підприємствах різних форм власності органу, який би поєднував у собі функції погоджувальної інстанції між власником і найманою робочою силою і який би опосередковував участь в управлінні підприємствами найманих робітників. Таким органом могла б бути рада підприємства, чи рада колективу, порядок створення і повноваження яких, з урахуванням особливостей підприємства, можуть бути регламентовані в Положенні про ці органи;

- пропозиція про доцільність розробки, незалежно від типу підприємства, Положення про самоврядування трудового колективу, яке б включало в себе: перелік органів системи самоврядування, порядок їх взаємодії, компетенцію загальних зборів, порядок виборів і компетенцію ради трудового колективу;

- положення про недоцільність зарахування до органів самоврядування профспілкових комітетів у зв'язку із змінами характеру їхньої діяльності і новими економічними умовами.

Практична значимість роботи визначається тим, що одержані в ході дослідження висновки поглиблюють існуючу концепцію виробничого самоврядування в умовах різноманітних форм власності, а сформульовані на їх основні практичні пропозиції можуть бути використані для вдосконалення практики управління різних видів підприємств, зокрема при формуванні систем управління і самоврядування і їх правовому оформленні. Результати дослідження можуть бути використані при виробленні відповідного законодавства, в учбовому процесі, а також при підготовці управлінських кадрів.

Основні положення дисертації теоретичного і практичного характеру були апробовані на науково-практичних конференціях і семінарах. Вони викладені в наукових публікаціях дисертанткив розділі колективної монографії "Апарат державного управління: інтереси і діяльність", розділах книг "Нові можливості підприємництва" і "Юридичний довідник підприємця"; статтях і тезах наукових повідомлень, що опубліковані в журналі "Радянське право", збірках наукових праць, а також у рукопису індивідуальної монографії "Самоврядування на підприємствах: організаційно-правовий аспект", яка передана до видавництва "Наукова думка".

Окремі наукові положення і конкретні рекомендації, сформульовані в дисертації, викладені в наукових записках, розділі наукової

доповіді, які підготовлені у відділі державно-правових проблем управління Інституту держави і права АН України і направлені до Кабінету Міністрів України, Міністерства праці України, Федерації професійних спілок України.

Матеріали дисертаційного дослідження систематично використовувались у роботі самоврядних і профспілкових органів ряду підприємств: заводу "Ленінська кузня", швейної фабрики ім. Смирнова-Ласточкина, УкрНПОпобут /м.Київ/, а також виробничого об'єднання "Хімпром" /м. Суми/.

Структура роботи Дисертація складається із вступу, двох глав, які поєднують сім параграфів, висновку, додатку та списку використаної літератури.

### ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність і ступінь опрацювання в науковій літературі, визначається предмет та мета дослідження, відображаються його теоретичні й правові основи, визначається наукова новизна, а також теоретична і практична значимість сформульованих наукових висновків і пропозицій.

Перша глава "Теоретичні основи самоуправління на підприємствах в умовах багатоманітності форм власності" присвячена теоретичному аспектові проблеми і об'єднує три параграфи.

Самоуправління на підприємствах невід'ємним елементом радикальної економічної реформи, всієї системи управління виробництвом.

В умовах побудови правової держави і багатокладної економіки проблеми самоврядування на підприємствах не можуть бути розглянуті тільки з позицій галузі права. Тут необхідний комплексний, багатогалузевий підхід, бо дані проблеми тісно переплітаються практично з усіма аспектами радикальної економічної і політичної реформи нашого суспільства. Розуміючи багатоплановість цієї проблеми, авторка основну увагу приділяє лише тим аспектам, які входять до предмету науки управління.

Відправним при дослідженні виробничого самоуправління було взято положення про те, що самоуправління політично базується на повновладді народу. Реалізація цього принципу набуває нової якості у зв'язку із завданням побудови в нашій країні правової держави і громадянського суспільства. Щодо економічних передумов, то законодавче закріплення багатоманіття форм власності значно сприяє реалізації

самоуправлінських начал. Воно надає реальну можливість економічно незалежному громадянину приймати вигідне для себе рішення як на загальнодержавному рівні, так і на приватному рівні. Таким чином, політичні і економічні передумови самоврядування, тісно переплітаючись, взаємодіють і зумовлюють одне одного.

Виробниче самоврядування, з однієї сторони,<sup>6</sup> елементом системи виробництва, а з другої - значним фактором самоврядування народу, бо опосередковує економічну незалежність політичних суб'єктів. Крім того, ці два поняття співвідносяться як загальне й особливе, в якому самоврядування народу - родове поняття, а самоврядування на підприємствах - видове поняття. Зі сказаного випливає, що виробниче самоврядування значно залежить саме від стану економіки, а конкретно від її основного питання - права власності.

По суті, виробниче самоврядування у демократичній правовій системі стає реальним, коли суспільство вступає в соціальну фазу розвитку, де людина як основний суб'єкт громадянського суспільства може максимально реалізувати себе і в політичній, і в економічній сфері, де їй гарантована сильна державна влада, яка захищає її права і гарантує свободу дій.

Особливість цієї реформи полягає в тому, що вона поруч з організаційно-політичними перетвореннями, веде пошуки шляхів розвитку економіки через перетворення відносин власності. Ефективність економічної реформи залежатиме від того, наскільки послідовно будуть реалізовуватися принципи управління виробництвом.

У системі таких принципів треба виділити:

- загальне регулювання з боку держави, що реалізується за допомогою передусім економічних і правових механізмів впливу на суб'єкти господарської системи. Цей принцип є загальним для системи виробництва, він базується на багатуокладній економіці і різних видах економічно незалежних підприємств, які виникли на цій основі;
- принципом управління конкретного підприємства є поєднання прав власника по господарському використанню свого майна і принципів самоврядування трудового колективу.

Вказані принципи в ході їх реалізації безпосередньо позначаються на всіх елементах економічної системи і тому повинні розглядатись у взаємозв'язку. Ця обставина і є передумовою необхідності застосувати в роботі метод системно-структурного аналізу. Спираючись на його положення, авторка досліджує підприємство як різновид системних об'єктів. Вихідним моментом при цьому<sup>6</sup> визначення струк-

турного і функціонального відмежування підприємства від інших елементів системи виробництва. В той же час підприємство - це ланка у виробничій системі. За допомогою понятійного апарату системного підходу дисертантка аналізує зовнішні і внутрішні зв'язки, визначаючи при цьому, що зміни у відносинах власності висувають для переосмислення чимало питань теорії управління. Передусім це радикальні зміни у відносинах між державою і підприємством. На даному етапі політика держави має заключатися у визначенні для кожного суб'єкта господарювання конкретного господаря - ним може бути приватний власник або держава. Держава, таким чином, тепер тільки регулює поведінку господарюючих суб'єктів у процесі їх вступу в ринкову економіку і не здійснює прямого керівництва підприємствами. Вказані моменти стосуються і зовнішніх зв'язків підприємства, їх аналіз уявляється логічним через те, що вони є економічним обґрунтуванням самостійності підприємства в системі управління виробництвом.

Водночас саме по собі розширення прав підприємств ще не означає розширення самоврядування трудового колективу. У наведених щойно принципах зафіксована формула, відповідно до якої управління підприємствами здійснюється на основі поєднання прав власника і принципів самоврядування трудового колективу. На основі згаданого принципу будуться відносини усередині підприємства, вони покладені в основу їх управлінської структури. В умовах багатоваріантності форм власності зникає однотипність у визначенні власників підприємств, таким чином, співвідношення управління і самоврядування на підприємствах буде перебувати у прямій залежності від виду підприємства.

Із сказаного виходить, що прийняте раніше положення про те, що "управління майном пов'язане з управлінням виробництвом і є, по суті, його складовою частиною" /В.П.Мозолин/, сьогодні застаріло, особливо в заключній його частині. Управління майном завжди пов'язане з власністю і є невід'ємним правом власника. Щодо управління виробництвом, то воно може бути реалізоване не тільки самим власником, а й через узгодження з ним. Загальнодержавна власність практично ліквідувала межу між двома цими поняттями, проголошуючи, що у виробництві трудящі виступають одночасно як робітники і господарі. Це значило, що робітник може мати право на участь в управлінні не тільки виробництвом, а й власністю.

Запровадженій плюралізм у відношеннях власності вимагає перегляду старих підходів до категорій "управління власністю" і "управ-

ління виробництвом" і їх чіткого розмежування. В теоретичному плані це дуже важливо. На практиці реалізувати право на управління власністю і управління виробництвом може як один, так і різні суб'єкти.

Таким чином, обидва принципи управління виробництвом, про які щойно шлося, збігаються в комплексі, і на них засновані внутрішні і зовнішні відносини підприємства. На думку авторки, вони також можуть розглядатися як суть поняття "виробнича демократія". Звернення до тези "виробнича демократія" зумовлено необхідністю висунення альтернативи виробничій автократії, що існувала досить довго. Вживання терміну "виробнича демократія" має ціллю не протиставлення його демократичним процесам, а акцентування уваги на особливостях цих процесів.

Демократія політична і виробнича - це нерозривні елементи одного цілого. Виробнича демократія повинна бути оцінена через критерії рівня участі трудящих в управлінні. За цим критерієм можна виділити рівень безпосередньо виробничої демократії, тобто обмежений рамками підприємства і економічної демократії, яка обіймає галузь і економіку вцілому. Саме ці рівні є взаємозв'язаними елементами виробничої демократії, які відповідають принципам управління виробництвом.

Даний підхід, в свою чергу, потребує уточнення у співвідношенні понять "самоврядування підприємства" і "самоврядування колективу". На думку авторки, треба виходити з того, що підприємство - це господарююча ланка, у межах якої здійснюється процес виробництва і де власність реалізується через функціонування економічно відокремленої системи щодо всієї господарської системи. Трудовий колектив є одним із елементів політичної системи, формується в межах підприємства, але не зливається з ним. Інтереси трудового колективу ширші, і, крім економічних, включають соціальні потреби, та й сама спрямованість у них інша, ніж у підприємства.

На основі сказаного <sup>авторка</sup> робить висновок про те, що категорія "виробнича демократія" охоплює два взаємозумовлених поняття: "економічна демократія" як організаційно-економічна категорія, що фактично означає економічну самостійність підприємств, і "виробниче самоврядування" як соціально-економічна категорія, що може бути відображена в різних організаційно-правових формах.

При вдосконаленні виробничої системи провідна роль належить економічній самостійності підприємства, яка повинна реалізовуватися в демократичних формах.

Перехід від всевладдя державної власності до різноманітності інших її форм не можна поєднати з шаблонним переходом до організаційної побудови підприємств. Форми реалізації відносин власності неоднакові, таким чином, і самоврядування не може бути представлене як єдина форма.

Перераховуючи форми виробничого самоврядування, пропонується класифікувати їх за такими параметрами: 1/ за рівнем участі трудящих у кожному управлінському рішенні; 2/ за сферами, на які участь поширюється; 3/ за організаційними формами, в яких реалізується участь. В той же час суть виробничого самоврядування найбільш виразно розкривається саме через рівні участі трудящих в управлінні, які прямо пропорційні формам власності.

Очевидно, що право на управління підприємствами належить передусім власникові. Проте і трудовий колектив /у тому разі, коли він не є колективним власником підприємства/ безпосередньо бере участь у досягненні результатів діяльності підприємства, і на цій основі, на думку дисертантки, за трудовим колективом треба визнати право на участь в управлінні. Таким чином, за трудовим колективом як основу для участі в управлінні треба визнати або власність на засоби виробництва, або безпосередню участь у вирішенні виробничих питань.

Передусім це має бути право на участь в управлінні виробництвом.

Сказане, на думку дисертантки, свідчить про те, що до поняття самоврядування на підприємствах не можна підходити однозначно. Авторка вважає, що говорячи про повне втілення самоврядування в організацію виробництва, мається на увазі така ситуація, коли в одній особі поєднуються власник і робітник. Вузьке розуміння самоврядування на підприємствах має свій прояв там, де власник і робітник є відчуженими в правовому розумінні.

Проте такий підхід все ж не охоплює всього різноманіття організаційно-управлінських відносин. Розглядаючи самоврядування як родове поняття, що має свій прояв у різних сферах суспільного життя, авторка аналізує виробниче самоврядування як вид самоврядування, що складається з таких елементів, як співучасть в управлінні, співуправління, безпосередньо-предметне самоврядування і контроль. Залежно від типу підприємства можна вести мову про:

- співучасть в управлінні, що допускає дорадчий характер повноважень, обмежується правом на одержання економічної інформації, висловлюванням своєї думки з питань організації виробничого проце-

су;

- співуправління, за якого сфера повноважень трудового колективу розширюється і включає, наприклад, розгляд питань найму і звільнення керівників підрозділів, вибір засобів виконання виробничих програм тощо;

- безпосередньо-предметне самоврядування як форму, за якої трудовий колектив наділяється розпорядними повноваженнями зі всього кола питань;

- контроль, при якому робітники практично не допускаються до управління підприємствами, їхня участь в управлінні обмежується тільки вирішенням соціальних питань.

У главі II "Правове забезпечення організації самоврядування на підприємствах" аналізується правова основа самоврядування на підприємствах в нових економічних умовах, розглядаються організаційно-правові форми самоврядування на різних видах підприємств, проблеми, пов'язані з їх формуванням, а також досліджуються питання розподілу повноважень між окремими ланками.

У правовій державі всі відношення між суб'єктами, які беруть участь в управлінні виробництвом в цілому і підприємствами зокрема, повинні будуватися на чіткій правовій основі.

Основоположним в питаннях організації самоврядування на підприємствах є Закон України про підприємства. Сьогодні, коли 90% власності все ще є державними, саме його норми повніше за все регулюють питання виробничої демократії. Цим законом регламентуються також питання виробничого самоврядування і на всіх інших видах підприємств, за винятком індивідуальних і сімейних. Окремі положення, що впливають на організацію самоврядування, є і в інших законах України.

Авторка прийшла до висновку, що правова регламентація організації самоврядування на підприємствах не міститься в якомусь одному комплексному нормативному акті, а здійснюється на основі норм різних законів. Це зумовлено різницею видів підприємств, різницею співвідношення управління і самоврядування в їх організаційних структурах, а вона, в свою чергу, зводиться до питання про те, в якій якості виступає робітник як власник-хазяїн, чи як найманий робітник. В ході вивчення практики, дисертанткою виявлено, що для всіх видів підприємств типовою є помилка, яка проявляється в ототожненні будь-яких трудових колективів як сукупності подібних суб'єктів. Виникнення підприємств з різними формами власності передбачає існування

і таких трудових колективів, в яких будуть працювати і власники майна підприємства, і наймані працівники.

Щойно вже згадувалось, що трудовий колектив має право на управління підприємством на двох засадах - як власник, або ж як безпосередній учасник виробничого процесу. Крім цього, в законі закріплено принцип самоврядування трудового колективу.

Із сказаного дисертантка робить висновок про можливість існування на підприємствах кількох видів самоврядних систем: самоврядної системи по управлінню власністю; самоврядної системи, яка опосередковує участь в управлінні виробництвом; самоврядної системи безпосередньо трудового колективу. Проте це не означає, що для окремих видів підприємств характерною буде тільки одна якась із згаданих самоврядних систем.

Авторка переконливо доводить, що на підприємствах всіх форм власності /крім індивідуальних і сімейних/ повинна існувати хоча б одна система самоврядування, а саме самоврядна система трудового колективу. Можливе також існування і таких підприємств, на яких будуть представлені всі три системи самоврядування.

Дисертантка пропонує під самоврядуванням на підприємствах розуміти систему участі робітників в управлінні підприємством на основі прав власника засобів виробництва, або безпосереднього учасника виробничого процесу, а також як основний принцип, спосіб організації і функціонування самого трудового колективу.

На основі вивчення практики авторкою висловлюється пропозиція про те, що чинна законодавча система не зорієнтована на врегулювання відносин, які виникають в ході реалізації трудовим колективом своїх прав, у зв'язку з чим вони, фактично, залишаються поза законодавством. Це зумовлює необхідність максимально використовувати в цих цілях акти локального правового регулювання.

Перехід до багатуокладної економіки ставить акцент на економічній природі організаційних форм управління, їх зв'язку з формами власності, ринковою і правовою сферою. За таких умов виникають і нові вимоги до формування організаційних структур, що проявляється в диференціації засобів участі власників в управлінні; різниці їх ролі і функцій, самій конфігурації цих систем, внутрішніх зв'язків між елементами; зовнішніх зв'язків.

Запропонована в Законі України про підприємства класифікація по їх типах на думку дисертантки, не дає відповіді на питання про те, хто в суб'єкті власності, хто має на неї права і несе відпо-

відальність за використання.

Авторка вважає, що при виборі форм організації самоврядування на підприємствах вирішальну роль відіграє те, в якій якості виступає трудовий колектив щодо власності, і в цьому зв'язку всі підприємства доцільно класифікувати за принципом "колективний власник" - "сукупний найманий робітник", а також перехідні між ними форми.

Важливим фактором підвищення ефективності виробництва в сучасних умовах є удосконалення організаційних структур управління на підприємствах. Аналіз сучасного законодавства України вперше дає змогу виявити деякі їхні властивості, а саме: поєднання в структурі управління підприємством елементів управління і самоврядування; той факт, що організаційна структура управління підприємством не є однотипною, а характеризується різноманітністю форм. Структура управління передумовлена нормами законів, проте може бути максимально пристосована до конкретних умов за допомогою локальних актів. Визначати ці фактори необхідно, бо вони безпосередньо позначаються на організації органів самоврядування.

На різних типах підприємств організаційна структура органів самоврядування може складатися з трьох видів самоврядних систем. З їх допомогою як вважає авторка, можна змодувати будь-яку структуру самоврядування залежно від виду підприємства.

В різних сполученнях вони охоплюватимуть різні форми самоврядування і проявлятимуться через діяльність самоврядних органів.

Для того, щоб самоврядування на підприємствах стало реальним, необхідно розробити і нормативно зафіксувати механізм його реалізації, обов'язковими елементами якого виступають різні органи. Їх назва, функції, компетенція, діяльність і взаємозв'язки з іншими органами визначаються формою власності і в загальному плані можуть бути регламентовані законами

Дисертантка називає органи самоврядування, які згадані в законах, позначаючи, що цей перелік не є вичерпним і може бути доповнений. Головна ідея, яка проводиться в роботі - це неприпустимість організаційної побудови самоврядної системи за принципом обов'язкового включення до неї всіх можливих органів самоврядування. Структура самоврядування, за переконанням авторки має бути пристосована під кожне конкретне підприємство з урахуванням чисельності його робітників, специфіки галузі, форми власності.

В дисертації вперше детально аналізується робота цих органів

уже в нових умовах, з урахуванням специфіки, властивої для різних видів підприємств. Проте не дивлячись на цю специфіку, кожний із органів самоврядування, має свою цільову спрямованість. Системі самоврядування на правах власника, самоврядній системі по участі в управлінні виробництвом і системі самоврядування трудового колективу відповідно до концепції авторки відповідає окремий орган.

Такими органами в системі самоврядування власності будуть загальні збори акціонерних і колективних підприємств, ради акціонерів, ради арендарів та інш. Як орган самоврядування трудового колективу найбільш доцільною, на думку дисертантки, вважається рада трудових колективу /РДК/. Певна річ, вона не може охопити всю багатоманітність інтересів членів трудового колективу, але, за переконаннями авторки, саме вона має опосередковувати самоврядну систему трудового колективу. Органом, через який члени трудового колективу – наймані робітники, зможуть брати участь в управлінні виробництвом, може бути рада підприємства /ПІ/, рада колективу /РК/. Дисертантка висловлює думку про те, що ПІ або РК – це органи, діяльність яких має подвійну спрямованість. З їх допомогою можуть узгоджуватись рішення між власниками і найманими робітниками; через них члени трудових колективів – не власники – зможуть брати участь в управлінні виробничими процесами.

З урахуванням сказаного авторкою запропоновано в Законі України про підприємства при переліку органів самоврядування, дати цільову спрямованість кожного з них. Діяльність всіх органів самоврядування заснована на положеннях законів, але детально регламентується локальними актами підприємств, тому запропонована дисертанткою пропозиція допоможе визначити зміст уповноважень кожного органу самоврядування.

Говорячи про організаційну структуру органів самоврядування на підприємствах, не можна обійти і такий орган, як профспілковий комітет. В умовах ринку, появи справжніх власників і підприємців місце і значення профспілок кардинально змінилося. Зараз вони переживають структурну перебудову, що призведе до скорочення числа членів профспілок, існуванню на одному підприємстві декількох профспілкових організацій. Подібні тенденції вже сьогодні простежуються на практиці, що, на думку автора,<sup>6</sup> основою для виключення профспілкових комітетів з числа органів, які можуть представляти весь трудовий колектив. Це не значить, що профкоми зовсім не можна відносити до системи органів самоврядування. Дисертантка вважає, що вони є лише елемен-

том в системі ланок - носіїв інтересів виключно трудового колективу і повинні бути зафіксовані в такій якості в статуті підприємств.

При розподілі повноважень дуже важливо встановити різницю і взаємообумовленість кожного органу, що входить в систему самоврядування. Аналізуючи діяльність цих органів, вперше робиться висновок про відсутність такої якості органів самоврядування на підприємствах, як ієрархічність. Призначення ланок системи самоврядування неоднакове і тому, на думку автора, повинно розмежовуватися в залежності від покладених на нього завдань. Таким чином, кожен з цих органів є достатньо автономним.

Весь спектр внутрішніх і зовнішніх проявів органів самоврядування на підприємствах знаходить відображення в локальних актах. В роботі вперше в умовах різних форм власності аналізуються повноваження існуючих сьогодні самоврядних органів. На його основі дисертантка приходить до висновку про необхідність розробки пакета методичних рекомендацій, до якого, приміром, могли б ввійти Положення про Раду підприємства, Положення про самоврядування трудового колективу.

Проект Положення про самоврядування трудового колективу розроблений авторкою і прикладається як додаток до дисертації.

У висновку підведені загальні підсумки дослідження, коротко сформульовані основні теоретичні положення.

По темі дослідження опубліковані такі роботи:

1. Развитие самоуправленческих начал и деятельность аппарата государственного управления в новых условиях хозяйствования // Аппарат государственного управления: интересы и деятельность. - К., Наукова думка, 1993. - I п.л.

2. Новые возможности предпринимательства. Практическое руководство по применению Закона Украины "О предприятиях" /Под общ. ред. В.Б.Аверьянова. - К., "Либидь". - 1992. - С. 104-108;

3. Юридический справочник предпринимателя. /Отв. ред. чл.-кор. АН Украины Ю.С.Шемшученко. Киев. - Перлит Продакшн. ЛТД. - 1992. - С. 144-159.

4. Правове забезпечення гласності та поінформованості населення у сфері державного управління // Радянське право. -

1988. - № 4. - С. 55-57 /в співавторстві/.

5. Колегіальність і єдиноначальність в системі соціалістичного самоврядування // Радянське право. - 1989. - № 6. - С. 55-56 /в співавторстві/.

6. Деякі проблеми самоврядування на підприємствах в умовах формування ринкових відносин // Правова держава. Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 4. - Київ: Наукова думка, 1993. - С. 163-166.

7. Правовое воспитание студентов как элемент правового обеспечения производственного самоуправления // Актуальные проблемы правового воспитания студенческой молодежи - Тезисы докладов Республиканской научно-методической конференции /30-31 мая 1989 г./ - К. - 1989. - С. II5-II7.

8. О роли личностных качеств руководителя в условиях развития производственной демократии // Перестройка и формирование нового мышления руководителя. Всесоюзный научный симпозиум. 5-6 декабря 1989 г. - Минск. - 1989. - С. 182-183.

9. Самоуправление на предприятиях: организационно-правовой аспект // К. - Наукова думка. - 8 а.л. Передана в издательство "Наукова думка".

Підп. до друку. 20.05.93      Формат 60 × 84/16      Папір офс

Друк. офс.      Умови. друк. арк. 0,93      Обл.-вид. арк. 0,16      тир. 100.

Зам. 3-3720

Київська книжкова друкарня наукової книги. Київ, Репіна, 4.

AB 27.816